

Preveč, da bi zapopadli...

Gotovo je vojno težko misliti, namreč vojno kot dokončno zlo. Zato je v vsak diskurz v zvezi z vojno (o vojni, pred vojno in po njej, za vojno, proti vojni...) nujno vpisana praznina smisla. Na eni strani se ji bližajo "racionalno" strukturirani diskurzi, sociološki, politični, kritični..., na drugi strani so pričevanjski diskurzi vojne, Tukidid, novinarska poročila, literatura kot zapis koga, ki je vojno preživel. Sama vojna, ta dokončna praksa zla, je med dvema diskurzivnima poloma nekaj radikalno nepojmljivega in torej pravzaprav neizrekljivega, neumestljivega tako v izkustvo kot v filozofijo, pa čeprav je kar naprej navzoča kot sestavina stanja miru, ki ga je v času slabe vesti spričo vietnamske vojne nekdo poimenoval za začasno stanje brez vojne. Globalni sporočilni mediji, ki – kot pač pravijo – prinašajo vojno v naše dnevne sobe, samo še bolj poudarjajo to nepojmljivost in "trans-izkustvenost": vojna je vojna drugega. Tako je tudi, če sem npr. sam preživel vojno, kot vojak, kot ujetnik, kot potencialna civilna žrtev, iz vojne izidem samo v odnosu do tistih, ki se jim to ni posrečilo.

Izkušnja vojne je potemtakem radikalno na strani tistih, ki jih vojna ubije, pohabi, travmatizira. Kolektivna izkušnja vojne je torej neka "neizkustvena izkušnja", če jo merimo glede na njeno poučnost, ki je enaka ničli, saj ta izkušnja (kot nam kaže zgodovinska izkušnja) z ničimer ne jamči, da ne bo več vojne. Toda to nikakor ne pomeni, da o vojni ni mogoče nič

vedeti, nič reflektirati, čeprav je nevtralnost tega vedenja spet nekaj nemogočega. Sam pojem vojne se neprestano retrospektivno spreminja, vsaka nova vojna mu doda nekaj, česar si poprej ni bilo mogoče zamisliti. To spreminjanje pojma še najbolj odločilno seveda zadene tiste, ki jih vojna zajame, čeprav si niso mogli misliti, da jih bo.

“Znova in znova je v našem stoletju zlo bilo *praxis* – zavestni projekt človeških kolektivnosti. Dojemati ga, pomeni preučevati družbene strukture in dinamike, iz katerih so ljudje delovali zato, da bi uničili na milijone drugih ljudi. Kakšne vrste družb, kakšni družbeni stresi in protislovja so proizvedli masovni umor?” (Aronson, 1983: 11-12.)

Z vprašanji o vojni in potem z odgovori na ta vprašanja ni mogoče priti mnogo dlje kot do neprekoračljive meje, onkraj katere je radikalni absurd vojne. Tega v različnih diskurzih o njem opisujejo – še zlasti, če gre za neposredne udeležence vojne – neekzaktni pojmi iz emocionalnega registra: groza, strah, zverinstvo, norost... Toda ali to pomeni, da mora razum, ali v nemško artikulirani razliki z njim, um, kratkomalo opustiti poskuse spopadanja z vojno, skupaj z vsaj medlim upanjem, da je vsaj kakšne rezultate tega spopada mogoče investirati kam v vzgojo in izobraževanje ali celo v politiko, skratka v kako družbeno prakso, zato da bi se le-ta mogla izogniti svoji sprevrnitvi v zlo? Podlaga za to vprašanje je v tistem manku izkušnje, če hočete zgodovinske izkušnje, ki nakazuje strahotno zmoto. To je npr. F. A. Hayek dovolj razvidno in povsem preprosto izrazil takole: “Verjetno drži, da je izjemen obseg zločinov, ki so jih zagrešile totalitarne vlade, prej okrepljen prepričanje, da se kaj takega pri nas ne more zgoditi, kot strah pred tem, da bi se nam kaj takega lahko zgodilo. Če gledamo nacistično Nemčijo, se nam zdi, da je prepad, ki nas ločuje od nje, tako globok, da tamkajšnja dogajanja nimajo nič skupnega z dogajanjem pri nas.” (Hayek, 1991: 191.)

Naj je oddaljenost od žarišč prostorska ali časovna, vprašanje o vojni kot rezultatu spleta politik, socialnih napetosti, masovno-psihološko-ideoloških dejavnikov je treba postaviti vedno s stališča *tu in zdaj*, striktno *antievolutijsko*. Vojne so vsekakor bile v vsej zgodovini, iz česar skoraj samoumevno izhaja sklep, da so vojne pač “bile del razvoja”, iz katerega so med drugim izšle tudi “moderne nacije”. Tako je npr. že stvar vsakdanjega prepričanja članov teh nacij, da so sedanje vojne na obrobjih “civilizacije” simptom “predmodernosti”, znak dejstva, da nekatere etnije capljajo za razvojem civiliziranih nacij in so pač v neki minuli fazi – kot da se tako prva svetovna vojna kot holokavst ne bi primerila že na visoki “civilizacijski stopnji”.

KLASIFIKACIJA DISKURZOV

Uvodoma smo rekli, da je v zvezi z vojno vedno nekaj neizrekljivega, kar pomeni, da je polje neizrekljivega glede vojne precej obsežnejše kot na drugih področjih in poljih prakse in teorije. Če bi filozofija, sociologija in psihoanaliza prišle v opredeljevanju vojne tako daleč, kot so npr. na področjih estetike, ekonomije, kulture, javnega mnenja, osebnostnih frustracij itd., in bi v enaki meri proniknile v splošni pojmovnik, bi lahko gojili upanje v prihodnost brez vojne. Toda tako daleč niso prodrle zato, ker ne morejo: če je vsak diskurz konec koncev nujno utemeljen s praznino smisla (nesimboli-zabilnim presežkom), je praksa vojne kot kolektivno vzajemno uničevanje nesmisel vseh nesmislov.

Radikalna nesmiselnost vojne, ne glede na njen prvotni vzrok, je razlog pomanjkanju dovolj povednega diskurza o njej, kar pa ne pomeni, da sama praksa vojne ni hkrati diskurzivna. Lahko bi izdelali obširno tipologijo diskurzov v zvezi z vojno, kar je pravzaprav že bilo tudi storjeno. Za ilustracijo pa si tukaj izdelajmo samo osnovno klasifikacijo. Diskurze, ki se nanašajo na vojno, najprej lahko razdelimo v dve kategoriji:

1. diskurzi o vojni,
2. diskurzi vojne.

Ti dve kategoriji diskurzov lahko delimo naprej.

Ad 1.:

a) Historični in historicistični diskurz obravnava vojne v dimenziji njihove minulosti in pretežno evalvira njihove posledice in učinke na druge kategorije, ki so sestavine tega diskurza (oblikovanje držav, "razvoj" družbe itd.). Filozofski diskurz je nemara treba vpisati prav v to podtočko, čeprav pogosto problematizira historična dognanja, vendar pa je praviloma prav tako mogoč predvsem "za nazaj".

b) Politološko-ekonomsko-sociološki diskurz racionalno analizira strukturne vzroke vojaških konfliktov, ugotavlja ekonomske učinke vojaške industrije, razvija teorije o vlogi konfliktnih ekonomskih interesov, njihovih ideoloških izrazov, diagnosticira potencialne konflikte, prognozira njihov izbruh ipd.

c) Sociološko-psihološki diskurz se ukvarja z iskanjem odgovorov na vprašanja o razlogih in vzrokih, ki posameznike spreminjajo v kolektivne morilce, dešifrira vloge ideologij, mentalitet in mitologij, ne nazadnje pa se ukvarja s travmatičnimi posledicami vojn pri posameznikih.

d) Literarni diskurz je morda še najbolj učinkovit v opisovanju vojne, njenih realnih razsežnosti, mejnih eksistencialnih situacij, interpersonalnih razmerij udeležencev vojne, spektra intenzivnih emocij itd. Na eni strani ta diskurz soustvarja vojno mito-

logijo (npr. herojstva ipd.), na drugi pa je najučinkovitejši protivojni diskurz. Romani kot npr. Cranov *Rdeči znak hrabrosti*, Celinovo *Potovanje na konec noči*, Vonnegutova *Klavnica pet*, Ballardov *Imperij sonca* verjetno povedo o vojnah dobe modernizma, kar je v estetski formi romana sploh mogoče povedati.

e) Medijski diskurz bolj ali manj povzema in sintetizira vse prejšnje (njegove značilnosti pa so seveda odvisne tudi od "narave" množičnega medija) in zlasti dandanes s svojo avdio-vizualno globalnostjo prispeva spektakelski vidik, kakršen je pred njim bil mogoč samo v igranem filmu. Ta tip diskurza je nedvomno učinkovit, a ta učinkovitost je dvoumna in razpršena.

f) Pacifistični diskurz je v vsebinsko-formalnem pogledu prav tako sintetičen in pomeni zbiranje argumentov proti vsakršni vojni ter kot tak utemeljuje politična gibanja, katerih prepričljivost pa je ob dejanskih vojnih konfliktih relativno majhna.

Ad 2.:

a) Obrambni diskurz je najsplošnejši diskurz vojne, ki ga prakticirajo nacionalni politični vodje, predstavniki nadnacionalnih obrambnih organizacij in seveda vojaške elite. Na civilno območje se ta diskurz privezuje z retoriko varnosti.

b) Ideološki in ideologizirani diskurzi, kamor sodijo rasistični, nacionalistični, revolucionarni in versko-fundamentalistični diskurzi, se od prevladujočega obrambnega diskurza razlikujejo po tem, da izrekajo tudi odprto agresivne namere, propagirajo vojno kot sredstvo za dosego ciljev, kakršni so osvoboditev, združitev nacije, odprava razrednega izkoriščanja ipd. Sicer pa je poglavitna lastnost teh diskurzov, da izdelujejo širše in mobilizirajoče utemeljitve za upravičenost vojne.

c) Vojaški oz. militaristični diskurz je nemara mogoče izločiti kot "strokovni" diskurz vojne, ki zajema t.i. vojaške znanosti v vsem spektru od naravoslovno-tehnološkega do geopolitično-strateškega aspekta.

Jasno je, da naštetih diskurzov največkrat ne moremo identificirati v čisti obliki, ampak se medsebojno prepletajo. Gotovo je, da vojno večinoma racionalizirajo, se odmikajo od območja njene nesmiselnosti, se predstavljajo kot npr. real-politični in se v povzemajoči obrambni različici pravzaprav predstavljajo kot diskurzi odvrčanja vojne (*deterrence*) z grožnjo vojne. Na drugi ravni pa vse te diskurze preči še posebna razlika, ki jo prinašajo pomeni pojma civilizacije. Po tej razliki se našeti diskurzi razvrščajo najprej v tiste, ki predpostavljajo, da je vojna mogoča v dveh variantah:

a) kot vojna med ljudstvi (državami, etničnimi, religioznimi skupinami) zunaj območja razvite civilizacije;

b) kot obrambna vojna višje civilizacije proti barbarski grožnji.

Prva varianta je tudi prevladujoča, še zlasti v zahodnih kulturah. Nasproti temu pa končno lahko identificiramo drugi tip diskurza, ki išče vzroke za vojno v sami strukturiranosti civilizacije. Poleg deloma pacifističnega lahko v ta tip diskurza uvrstimo vrsto intelektualnih, kritičnih, predvsem družboslovno-humanističnih diskurzov.

Že sama takšna hitra klasifikacija diskurzov v polju, ki obkroža zlo prakso vojne, torej pokaže, da se vojna skozi ideologije, dominantne kulture in vsebovane mitologije vpisuje v strukturo realnega v obeh smislih besede – kot neka dejanskost in kot konvencionalni imaginarij. Intelektualni, nasproti vojni kritično zasnovani diskurz je v polju te realnosti nujno marginaliziran, "neozdravljivo" civilen in konec koncev edini, ki lahko nudi neko oporo utopiji sveta brez vojn.

MNOŽIČNI ZLOČIN

Vojne, ki smo jim (bili) priča po drugi svetovni vojni, so seveda navzoče v vseh oblikah – tudi tu bi lahko razvili obsežnejšo klasifikacijo – namreč omejenih ali kratkotrajnih vojaških spopadov ali pa obsežnih spopadov z velikim številom civilnih žrtev, genocidom, velikimi uničevanji itd. Tudi glede neposrednih vzrokov vojn se malodane zdi, da je vsak razlog, ki si ga lahko zamislimo, zadosten za sproženje vojaškega spopada ali velikih uničevanj.

Toda tisto, kar je vendarle ključno, kar je v vrsti vojn tudi po drugi svetovni vojni vedno znova izstopalo kot ponovitev, je bil nacistični holokavst. Še celo nič manj strašni stalinistični teror je bil v vseh svojih razsežnostih in s prištetimi specifikami naknadno razumljen na ozadju nacističnega holokavsta. Vsaka vojna po drugi svetovni vojni je potencialni holokavst in vsej ironiji navkljub smo sem in tja prisiljeni zahtevati vojaško angažiranje za zaustavitev ponovitve holokavsta ali v takšno angažiranje upati. Nacistični holokavst je po svojih osnovnih značilnostih paradigma konsekvenc vojne.

"Ali je kaj edinstvenega v zvezi s holokavstom, če ga primerjamo z drugimi množičnimi umori stoletja? Holokavst izstopa iz sprejete pokrajine smrti dvajsetega stoletja kot množični umor, ki je izrazito brez instrumentalnega smotra: ni dojemljivega razloga zanj." (Aronson, 1983: 25.)

Čeprav morda "naivna" humanistična pamet holokavst dojema predvsem kot oznako neke zaobljube, tistega "nikoli več", pa je očitno predvsem to, da je holokavst bil zaresna demonstracija razsežnosti modernih vojn skorajda na ravni morbidnega ideala, ki ga je sicer težko doseči, a se je mogoče v tej smeri potruditi. S holokavstom je "herojski" vojaški spopad postal samo neka

vmesna epizoda, faza vojne, ki se dokončno udejanji z množičnimi grozodejstvi, bombardiranjem civilnih naselij in kajpak koncentracijskimi taborišči. Vietnam, Nigerija (oz. Biafra), Kambodža, Somalija, Bosna in Hercegovina, Ruanda..., znova in znova se ponavlja osnovna shema, variacije so v definiranju žrtev množičnih obračunov, njihovem številu, lokalnim kulturam prilagojenih "metodah" množičnih zločinov, a slej ko prej gre za uničevanje domnevno brez vojaškega smotra v ožjem smislu. Holokavst je bil torej bolj model za večino modernih vojn kot pa opozorilo, ki bi učinkovalo odvračajoče. Funkcija holokavsta je pravzaprav sama na sebi nerazumljiva. Tako imenovana dokončna rešitev židovskega vprašanja ni imela nikakršne utemeljitve, bila je cilj sama sebi:

"Nemci (...) so obkolili Žide in jih odpeljali v plinske celice *potem*, ko so zagospodarili na določenem območju, *ne pa zato*, da bi mu zagospodarili. Iztrebljenje Židov je bilo cilj samemu sebi.

Dokončna rešitev je pravzaprav oslabil nemško sposobnost za bojevanje. Skoraj celotno madžarsko židovsko skupnost so transportirali v Auschwitz v maju in juniju 1944 in jo tam umorili s plinom, medtem ko so Sovjeti potiskali Nemce iz Vzhodne Evrope, Britanci in Američani pa so napadali v Normandiji. Ali niso bili vojaki in oprema bolj potrebni za to, da bi odvračali Sovjete na vzhodu Madžarske? Mar 147 vlakov s po tridesetimi vagoni ni bilo bolj potrebno za hiter prevoz vojakov na vedno več front? 'Bolj potrebno' – noben takšen račun ni motiviral nemške politike, kajti iztrebljenje Židov samo je bilo tako nujno, da sta približevanje Rdeče armade in gotovega poraza samo še intenzivirala delovanje peči. Bilo je tako, kot da je to bilo konec koncev Hitlerjev smoter, sveta misija nacistov, njihov prispevek zahodni civilizaciji." (Aronson, 1983: 26.)

Prav ta "cilj samemu sebi" je tista "paradigma", ki jo lahko slutimo v vsakem govorjenju o kakršnikoli "koristnosti" vojne za karkoli. To, da je ves čas, dokler imamo opravka z grožnjo vojne, posledica večji ali manjši (če ni preveč cinično sploh govoriti o kvantitativnih razlikah) holokavst, je predmet nenehne amnezije. Tako npr. Francis Fukuyama vidi zasluge za napredek znanosti v oboroževalnem tekmovanju: "Prvi način, na katerega moderna naravoslovna znanost producira zgodovinsko spremembo, je hkrati ciljen in univerzalen, je oboroževalna tekma.

Verjetnost vojne je močna sila za racionalizacijo družb in za oblikovanje uniformnih družbenih struktur preko meja kultur." (Fukuyama, 1992: 73.)

Nemara ni bistveno, koliko argumentov v prid takšnim trditvam je še mogoče naštet. Pomembneje je, da je sama takšna enunciacija izvedena s selektivno rekonstrukcijo "razvoja" s točke ne samo sedanjosti, ampak z gledišča zahodne kulture,

pojmovane kot civilizacije. Toda hkrati prav takšna izjava pritrjuje temu, da je vojna po svojem pojmu, v katerega je neizbrisno vpisan holokavst, prav stvar same te civilizacije, ki se ponaša z znanostjo, tehnologijo in liberalno kulturo. Skoraj šestdeset let poprej je Walter Benjamin polemiziral s takim nazorom. Indentificiral ga je v Marinettijevem manifestu, ki končno dopolnitev estetike vidi v vojni; to po Benjaminu pomeni, da je... "samo-odtujitev človeštva dosegla tisto stopnjo, ki dopušča, da človeštvo svoje lastno uničenje doživlja kot estetski užitek prvega reda" (Benjamin, 1969: 242).

Teoretsko in praktično nacistični holokavst ni bil nikakršno naključje, vpisan je v samo "kodo" sodobne civilizacije, je navsezadnje razvitje vseh njenih "progresivnih" in kakorkoli smiselnih dejavnosti na področju, kjer ne gre več za racionalno dojemljiv smisel, ampak za zaposlitev vseh racionalnih moči (logistike, analize, psihologije...) za dopolnitev končnega absurda. Pacifisti se vsaj v eni točki ne motijo: obstoj vzajemno ogrožajočih se armad, ki požirajo neizmerne ekonomske potenciale, nenehno jamči perpetuiranje iste "kode", istega nesmisla, istih nevarnosti, patriotske vzgoje... Problem, ki ga pacifizem ni rešil, pa je, da mu ni uspelo pokazati točke, kjer bi bilo mogoče presekati *circulus vitiosus*.

SPEKTRI DVOMA

Konec bipolarnega sveta je nemara prinesel kratkotrajno iluzijo o "koncu zgodovine", zgodovine, konstituirane s konfliktnostjo in vojnami. Tudi na področju vojskovanja se je, seveda z izdatno pomočjo medijske dramaturgije, za trenutek prikazala možnost vojne kot "dobrega *praxisa*", rabe vojaške sile za preprečitev agresije in njenih posledic. Diskurzu vojne je bilo treba po zalivskem spopadu, kot se je zdelo, pripisati še diskurz visokotehnološke vojaške operacije omejenega obsega in trajanja. Toda ni bilo treba čakati posebno dolgo in vojna "na ozemlju bivše Jugoslavije" je v kali zatrla vsako tovrstno pozitivno upanje v "dobro vojno" postmodernosti.

Jacques Derrida, mislec našega *fin de siecla*, je v svoji zadnji knjigi *Marxovi spektri* vrnil vrednost dvomu in s svojimi kategorijami razlike, razloke, premestitve, metonimije... začrtal perspektivo mračnega nadaljevanja civilizacije. Kar zadeva našo tukajšnjo ožjo temo, je v nekaj točkah opozoril na to, da sta oboroževalna industrija in trgovina "vpisani v normalno regulacijo znanstvenega raziskovanja, ekonomije in socializacije dela v zahodnih demokracijah" (Derrida, 1994: 82). Nuklearno orožje je postalo predmet "diseminacije" in končno medetnične vojne predstavljajo: "(...) proces, še več, pozitivni pogoj stabi-

lizacije, ki jih ona sama vedno na novo sproža (...) razmeščanje premestitev sproži začetek gibanja. In odreja mesto in odreja vzpon. Vsa nacionalna ukoreninjenost, na primer, tiči predvsem v spominu ali tesnobi premeščenih (smisel se nanaša tudi na razseljenost, op. D. Š.) – ali premestljivih – populacij.” (Derrida, 1994: 82-83.)

Zato (med drugim) torej “spektri Marxa” kot filozofa, ki ga iluzorični optimizem po padcu Berlinskega zidu potiska v pozabo, a mu nova, spremenjena geografija (nič kaj dosti več kot to) sveta spet odreja mesto v marginalizirani kritiki tistih, ki se upirajo amneziji, pozabi holokavsta in definiranju civilizacije kot nečesa, čemur se ne more (več) primeriti barbarstvo. Derrida je filozofski v vsem, tudi v posvetilu na začetku knjige, namenjenemu Chrisu Haniju, ubitemu južnoafriškemu komunistu: “(...) historično nasilje apartheida je vselej mogoče obravnavati kot metonimijo. V njegovi preteklosti kot tudi njegovi sedanjosti. Po različnih poteh (kondenzacija, premestitev, izraz ali reprezentacija) lahko vselej z njegovo posebnostjo dešifriramo tako veliko drugega nasilja, ki se zdaj dogaja na svetu. Nenadoma del, vzrok, učinek, zgled, tisto, kar se dogaja tam, prevaja tisto, kar se dogaja tukaj, vedno tukaj, kjerkoli že smo in kamorkoli gledamo, kar najbližje domu. Neskončna odgovornost torej, noben počitek ni dovoljen za katerokoli obliko čiste vesti.” (Derrida, 1994: XV.)

Za razliko od “prejšnjega sveta”, Fukuyamove zgodovine, smo zdaj samo še bolj brez konceptov. Kar je od njih ostalo, se vpisuje v *dogodek* kot nekaj nadrejenega konceptom. Vojna, ki ostaja tu, torej spremljevalka civilizacije, ostaja tisti nesmisel, v katerega se vpisuje vse smiselno v omejenem prostoru.

Darko Štrajn, doktor filozofije, raziskovalec na Pedagoškem inštitutu pri Univerzi v Ljubljani.

REFERENCE

- ARONSON, Ronald (1983): *The Dialectics of Disaster*, Verso Editions, London.
- BENJAMIN, Walter (1969): *Illuminations*, Schocken Books, New York.
- DERRIDA, Jacques (1994): *Specters of Marx*, Routledge, New York, London.
- FUKUYAMA, Francis (1992): *The End of History and the Last Man*, Penguin Books, Harmondsworth.
- HAYEK, Friedrich August von (1991): *Pot v hlapčevstvo*, Državna založba Slovenije, Ljubljana.